

II. RÁKÓCZI FERENC EMLÉKEZETE HALÁLÁNAK 200 ÉVES FORDULÓJÁRA

ERHÉTSZÁZHARMINCÖT ÁPRILIS 8-ÁN, Nagypéntek hajnalán fejezte be hányatott életét hazájától távol egy nagy magyar, akit kortársai fellépésekor a nemzet megmentőjeként üdvözöltek. Élete magyar élet, sorsa magyar sors volt. Fényesen magasra ívelő pálya után a számkivetésbe, megaláztatásba való lassú süllyedés; nagyfelelősségű, országot mozgató, történetet irányító aktivitás után — tétlenségre kárhozottat, szereptelen passzivitás s a pálya végén magárahagyatottság, csendes tragikus kimúlás.

„A nemzetek történelmi helyzetét“ — Ravasz Lászlónak egy bölcs mondását idézem — „nem haderejük, vagyonuk vagy politikájuk szabja meg, hanem a bennük szunnyadó erkölcsi erő, a Lélek kozmikus energiája.“ A kuruc felkelés helyzetét a magyar történetben nem Rákóczinak — katonai erények és gyarlóságok keverékét mutató — hadserege, nem az ország napról-napra pusztuló vagyona és nem a fejedelemnek és tanácsadóinak politikája szabta meg, hanem a nagy nemzeti megmozdulásban szunnyadó erkölcsi erő és Rákóczi lelkének kozmikus energiája.

A fejedelem pályafutása olyan ember viszontagságos és megpróbáltatásokban gazdag életének története, aki nem született katonának, még kevésbé lázadónak és sorsa mégis olyan nemzeti ellenállás szolgálatába sodorta, amelynek élén fegyveres kézzel kellett hadat viselnie koronás királya ellen. Tíz éves korában ismerte meg először a háborút, hősl elkü anyja, Zrínyi Ilona oldalán, Munkács ostroma alatt. Az ágyúszót rövid idő múlva kolostori csend követte életében, majd a neuhausi, prágai stúdiumok után, külföldi utazások s a bécsi udvari élet zajos külsőségei töltötték be a fiatal Rákóczi életét. Hazájától távol, idegen környezetben neveltetve, lelkileg is eltávolodott attól s amikor esküvője után végleg letelepedett nagysárosi várában, — itthon, még ruhájában is idegenül — ugyanazt a feudális, nagyúri életet élte, mint Bécsben és külföldi utazásai alatt. A haza nyomorúságos állapotát még nem ismerte, királyának hú alattvalója volt s amikor a tokaji lázadás megindítói neki szánták a fővezéri tisztet, ez elől a kétes értékű megtisztelés elől sietve menekült Bécsbe, hogy a felségárulásnak még a gyanúja alól is tisztázza magát. A nyugtalan Rákócziak, vértanú Zrínyiek, Frangepánok vére még szunnyadt ereiben, de Bercsényinek már nem nagy fáradságába került megismertetni vele a haza siralmas állapotát

s előkészíteni a minden szépért s jóért, igazságokért és ideálokért lelkesedő fiatal főurat arra a feladatra, amit a Gondviselés neki szánt.

Amikor Longueval árulása a bécsújhelyi várkastély börtönébe juttatja és onnan Lengyelországba menekül, sorsa már eldőlt. Az az örökség, amely a Rákóczi névhez nemcsak anyagiakban, de hagyományok és történelmi predesztináció révén is fűződött, súlyosan nehezedik vállaira s megállás nélkül taszítja, vonja őt tovább azon az úton, ahol végül a szabadságért felkelt nemzet élére sodródik.

1703 június 16-án megindítja háborúját. Nem Lipót, még kevésbbé József császár személye ellen, — hiszen különösen József neki jóbarátja volt s a magyarok jogos kívánságait hajlandó lett volna teljesíteni — hanem a bécsi udvar végzetesen gyászos magyargyűlölő s a nemzetet lenyűgözni kívánó rendszere ellen. A nem rebellisnek született, szelídlelkű, inkább a tudományokért és művészetekért, mint Mars hadisten mesterségéért rajongó Rákóczi sereget teremt semmiből. Ösztönös szervezőképességével, személyének, vagyonának önzetlen latbavetésével a hadjárat alatt szüntelenül azon fáradozik, hogy toborzott néphadseregét a nyugati reguláris seregek színvonalára emelje, mert már első nagy csatája után (Nagyszombat, 1704 december 26) felismerte azt, hogy háborúját enélkül eredményesen és győzelmesen nem fejezheti be. Isteni küldetésének hite, hivatástudata hatalmasan kifejlődik, emelkedett gondolatvilágára támaszkodó kötelességtudása olyan energiákat és képességeket szabadítanak fel benne, amelyeket eddig sem ő, sem környezete nem ismertek. Bercsényi és a haza sorsát szívükön viselő főurak Rákóczit származása, helyzete, nevének varázsa miatt emelték a felkelés élére s talán nem is vártak tőle egyebet, mint hogy olyan nagy tekintéllyel, széleskörű összeköttetésekkel bíró reprezentatív vezér legyen, akivel elsősorban Franciaország s talán más külső hatalmak is szívesen kötnek szövetséget.

És íme, a nem katona Rákóczi — egészen jó hadvezérré vált. Az elmélyedésre hajlamos, zárkózott filozófus — sokfelé tekintő, nagy külpolitikai terveket kovácsoló diplomatává, a feudális nagyúr — legutolsó talpasának, legnyomorultabb jobbágyának sorsát is melegen szívén viselő államfővé fejlődik. S ha életpályájának ezeken a magaslatain mégsem tudott annyit elérni, mint amennyit megérdemelt volna, annak okait a külső körülményeken kívül egyéniségben rejlő gátlásokban kell keresnünk. Mint hadvezér erélytelen, engedékeny, — mint diplomata túlságosan jóhiszemű volt, mint államfő munkatársait, cselekedeteiket, mulasztásaikat túlságosan elnéző módon ítélte meg és sokkal többet hallgatott jó szívére, mint kellett volna.

Az a feladat, ami a magyar felkelés élén reá várt, olyan mérhetetlenül súlyos volt, hogy annak megnyugtató megoldására még egy — Rákóczinál sokkal nagyobb kvalitásokkal bíró államfő-hadvezér sem lett volna képes. Háborúját azzal az elgondolással és abban a biztos tudatban indítja meg, hogy azt csakis külső segítséggel lehet győzelmesen befejezni. Rákóczi minden illúzió nélkül szemlélte az eseményeket, a magyar nemzet teljesítőképességét, toborzott néphadseregének harcértékét s hamar felismerte azt, hogy bármilyen létszámú sereget sikerül is neki összetoborozni, az mégsem lesz elég erős és ügyes ahhoz,

hogy Savoyai Eugen harcedzett, tanult és kitűnően vezetett seregrészeit maga erejéből döntően megverje. A hadjárat alapvető stratégiai gondolata tehát a szövetséges francia hadsereggel (illetve annak valamelyik, Magyarországhoz közel operáló szövetségesével) való egyesülés volt. A győzelmet csak úgy tudta elképzelni, hogy a kuruc sereget az ország nyugati határai felé vezeti és Bécsset fenyegeti ugyanakkor, amikor francia szövetségese nyugat felől szintén közeledik Bécs felé.

Ez az adott helyzetben kétségkívül legindokoltabb és legcélravezetőbb stratégiai terve sohasem valósulhatott meg. Rákóczi vakon bízott a francia segítségben s nem vette észre azt, hogy XIV. Lajosnak a magyar nemzeti mozgalom nem volt létkérdés s a magyarországi harcok színterét mindvégig csak mellékhadszíntérnek tekintette. A döntést a spanyol örökösödési háború hosszú tartama alatt a franciák és szövetségeseik sohasem Bécs közelében keresték. Nekik Rákóczira csak azért volt szükségük, hogy a Habsburg-házat keleten némileg foglalkoztassa. Állításom igazolására szolgáljon e helyen csupán egy egykorú diplomata, Ferriol márki konstantinápolyi francia követ leplezetlen őszinteségű megjegyzése: „Mindaz, amit a magyarok rosszul csináltak, a maguk kárára volt, amit pedig jól végeztek, — nekünk vált hasznunkra.“

Nem akarjuk kisebbiteni XIV. Lajos Rákóczinak nyújtott segítségét, mert az tagadhatatlan, hogy a fejedelem francia tisztjei, különösen műszaki és tüzér szakemberei, valamint kevésszámú, de harcedzett francia csapatai derekasan megállták helyüket és a magyar nemzeti ügynek nagy szolgálatot tettek. De a küzdelem oroszlánrésze Rákóczi magyar seregének vállain nyugodott. Ez a sereg a nyolc évig tartó hadakozásban, illetve annak egyes, kisebb-nagyobb ütközeteiben, a katonai erények, egyéni vitézség, önfeláldozás és használhatóság sok szép példáját mutatta, de nem volt alkalmas eszköz döntő, nagy csaták megvívására és nagyvonalú stratégiai tervek következetes végrehajtására. Rákóczinak nem sok öröme volt hadvezéri életében, ennek tulajdoníthatjuk azt, hogy alvezéreiről, seregéről leveleiben és emlékirataiban rendszerint pesszimiztikus hangon nyilatkozik. Élet-halál harcot kellett vívnia a nemzeti szabadság eszméjéért, de elgondolásai-
ban, tervei végrehajtásában alvezéreiben nem sok támaszt talált. Szófogadatlan, önféjű tábornokai legszebb terveit elgáncsolják, megnyír-
bálják, csapatai az első vitéz nekilendülés és siker után fosztogatni kezdenek, nagy vereségek után széjjeloszlanak s nehéz őket újból összetoborozni.

Nem csodálkozhatunk azon, ha Rákóczit veleszületett zárkózott természete a sok kudarc láttára még magányosabbá tette. Életének legsúlyosabb időszakát társtalanul, lelkileg is magárahagyatva kénytelen végigélni és végigküzdeni. Házaselete nem boldog. Feleségével az egész felkelés alatt csak rövid időre találkozik és az a száműzetés hosszú éveiben sem volt vele. A fejedelemasszony lelkivilágában a magyar kérdés alig kapott helyet. A magyarok szabadságharcát kívülről, csupán házának dinasztikus érdekei szempontjából szemlélte több-kevesebb érdeklődéssel; férjének fenkölt gondolkodása, magyar lelke és a magyar szabadságeszme számára mindvégig idegen fogalmak maradtak.

RÁKÓCZIT kora sem értette meg, csak ösztönösen érezte személyének elhivatottságát. Bizalmas barátai nem voltak, — talán Bercsényi állt szívéhez legközelebb, de a hadvezetés és hadszervezés terén nézeteik sokszor széjjelváltak, sőt volt idő, amikor Bercsényi — erőszakoskodó egyénisége, betegeskedése, nyugós természete miatt — a fejedelem terhére volt. Tábournokai és udvarának belső tagjai között sem találunk senkit, akit Rákóczi érdemesnek tartott volna arra, hogy bizalmas, meghitt barátjává válassza. Fejedelmi öntudatával, lelke mélyén gyökerező szuverénitászérzetével olyan falat vont maga körül, amely minden közeledést kizárt, ő maga pedig nem kereste a kedélyes baráti érintkezés szórakozásait. Ha országos és hadvezéri gondjaitól megpihenni akart, akkor — mint hűséges titkára, Beniczky Gáspár napról-napra feljegyezte — visszavonult belső szobájába, privatum archívumának és oeconomájának rendezésével, jó könyvek olvasásával, magános dolgainak intézésével foglalatzkodott, vagy egyedüli szenvedélyének, a vadászat örömeinek hódolt.

Rákóczi egyéniségének legjellemzőbb sajátossága az, hogy az embereket, eseményeket a lelkében erősen kifejlődött magasabb etikai szempontok, szinte azt mondhatnák, különös lovagi morál szerint ítélte meg s minden gondolata, minden cselekedete előtt és felett a legmagasabb fokú felelősségérzet, kötelességtudás és tökéletes hazaszeretet követelménye lebegett.

A Rákóczi-kor történetét kutatónak különös lelki gyönyörűséget okoz a fejedelem leveleinek tartalmába való elmélyedés. Nemcsak rendkívül nagy írói készségét; ötletes, színes, — de mindamelllett logikus és nagy önfegyelemről tanúskodó — írásművészetét élvezheti azokban, de a sorokból és a szavak mögött rejtőző értelemről hű képet alkothat magának Rákóczi lelkiségéről. Levelezésének túlnyomó részét természetesen a politika és hadviselés kérdései foglalják el. Saját személyével a nyilvánosság előtt sohasem szeretett foglalkozni.

De kormányzásának és hadviselésének sok sötét, szomorú órájában szíve néha csordultig megtelt keserűséggel. Ilyenkor kilép zárkózottságából, egy-egy pillanatra félrehúzza a lelkét gondosan eltakaró leplet, s megmutatkozik egyénisége természetes valódiságában. Ezek a levelek azok, amelyekben korholja és rendreutasítja engedetlen, kapzsi, békétlenkedő alvezéreit, vagy méltatlankodik az őt ért gyanúsítások, rágalom, mendemondák miatt. A jószívű fejedelem mindenkinek kész megbocsátani, csak azt nem tudja elszívni, ha valaki önzetlenségében kételkedik és azzal gyanúsítja, hogy fejedelmi pompában él és szórakozik, mialatt rongyos hadinépe éhez, fázik és szenved. Rákóczinak ilyen tárgyú levélrészletei adják kezünkbe a kulcsot személyének igaz megismeréséhez. Két rövid példát mutatok itt be.

A pompakedvelő és a császáriak megszállása alatt lévő uradalmaitól elszakított Esterházy Antal gróf tábornagy 1710 nyarán úglátszik túlzott követelésekkel lépett fel, talán célzást is tett arra, hogy a fejedelem könnyen él udvarában s nem törődik alvezérei kívánságai-val. A burkolt gyanúsítás annál kevésbé volt időszerű, mert Rákóczi

udvartartását már régen szűkebbre szorította s az 1710 januárjában vezetett romhányi hadműveletek alatt éjjel-nappal katonái között tartózkodva, sokat szenvedett a csikorgó hideg és a rossz ellátás nyomorúságai miatt.

Rákóczi hosszú levélben válaszolt. Erősen felindulva, de mindig a nála megszokott előkelő, tapintatos hangon oktatja ki tábornagyját arról, hogy a haza mostani nyomorúságos állapotában hogyan kell a felkelés élén állóknak jó példát mutatni.

A levél egy része így hangzik: „Tudom, hogy nem annyira az maga méltóságára fog reflexiót tenni, hogy tüllem, nagyobb állapotban helyeztetettül, példát ne kívánjon venni, — az ki bizonyára nem azért nyomorgottam egész télen állal az szalmás gtmyhókban, és most is nem azért járkálok két-három szekérkével, hogy az előbbeni statusomhoz illendő jó alkalmatosságot megúntam volna, avagy ezt hozzám nem illő pajkosságból követni kívánnám: hanem, hogy az hazában levő szegénységet kímélvén, másoknak is példát adjak az időtül szabotott sanyarúság szenvedésére. Tegyük azért félre méltóságunk mutogatását, az mely hazánk szolgálatja után jobban kinyilatkozik, mintsem az külső pompa hívságos mutogatásával, ne allegáljam se én érdememet, az ki ezen ügyért sötét tömlöczöt, számkivetést, és életemnek akárkihez is hasonló koczkáztatását szenvedtem, s szenvedek, — s hallgassa más is annak idején-kivül való keresését, mert Szent Pállal reá kell térnünk, hogy haszontalan szolgálak vagyunk: mert mindeneket követve — csak kötelességünket s hivatalunkat követjük.“

A zsidói csatavesztést okozó Károlyi Sándor tábornagnak emelkedett hangon így magyarázza meg 1705 novemberében a hazaszeretet, kötelességtudás és felelősségérzet követelményeit: „Tudom mire vetem személyemet, úgy (az mi nehezebb) hazám dolgait is, de legalább satisfaciálok hazámhoz való kötelességemnek, hogy nyugodni nem kívánok, — lássa az katona ha ott hágy, régen resolváltam magamat az áldozatra, elkeseredett a szívem megvallom, de bennem az a resolutio, az ki szolgálatára megvetett földnek népi közzé kihozott... Hazám igyéért megyek, az mely szolgálatja, csak látom kinek-kinek particularis contentumából áll. Cselekszik ezt sokan, de még rosszabb, ha ebben mindnyájan megegyezünk... Én indulok, lássa Isten hova teszi és mit csinál hazám dolgaival, ha nincs más, én rajtam ne múljék.“

RÁKÓCZI HÍRNEVÉT nem hadi sikerei, nem diplomáciai vagy belpolitikai eredményei alapozták meg, hanem minden mértéket túlnövő önfeláldozó hazafiassága, lelki szelídsége, egész lényének magas erkölcsi tartalma. De amint életében sem ismerték fel valódi egyéniségét, az utókor kegyelete sem örökítette meg valódi képét helyesen. Azt az egész magyar nemzet kivétel nélkül érezte, hogy Rákóczi nemcsak a XVIII. század legnagyobb magyarja, hanem ezeréves történetünknek talán legtiszteletreméltóbb szabadságharcosa. Ennek megfelelően ünnepelte őt a világháború előtti nemzedék osztatlan, egyértelmű lelkesedéssel. De a lelkesedés lendülete, az ünneplés minden

őszinte megnyilatkozása meglegedett — az akkori egyoldalú politikai történetírás népszerűsítő hatása alatt — Rákóczi egyéniségének felszínes meghatározásával és ezzel kapcsolatban a kuruc világ külsőségeinek glorifikálásával, anélkül hogy a fejedelem megérdemelt nagy dicsőségének alkotóelemeit kellően megvilágította volna. E korszak lelkes Rákóczi-imádói Mányoky Ádám remek portréján a fejedelem képének külsőségeiben gyönyörködtek, gazdagon hímzett zöld bársony dolmányára boruló barna-piros mentébe öltöztetett, fejedelmien pompás, úri megjelenésében. Ekkor keletkeztek azok a —« Rákóczi nagyságának növelésére valóban szükségtelen —» legendák, fellengzős képzetek, amelyek csakis a felszínes lelkesedés fokozására voltak alkalmasak, de amelyeknek fénye mögött háttérbe szorultak, elmosódtak a fejedelem többi, amazokénál jóval értékesebb erényei.

Ez idő óta tartanak hazafias ünnepeket az ország sok „Rákóczi-fája“ alatt, amelyek árnyékában a fejedelem a hagyomány szerint tanácsuléseket tartott, csatát vezetett, vagy amelyhez lovát kötötte s mind olyan helyeken, ahol az újabkori kutatások szerint Rákóczi sohasem járt. (Szemléltető példa erre különösen a Dunántúl sok Rákóczi-fája, — Ménfő, Akarattya stb.) Ekkor keletkeztek legendák kuruc harcokról, amelyekben Rákóczi maroknyi seregei hatalmas labanc seregeket vertek széjjel. Ma már tudjuk azt, hogy a kurucok számereje a felkelés egész ideje alatt majdnem mindig sokszorosan nagyobb volt a császáriakénál (a trencsényi vereségnél a kuruc haderő háromszor, a romhányinál pedig nyolcszor akkora volt, mint ellenfele). Azt is megállapítottuk már, hogy mindössze két huszárezred volt az, amelyre a „labanc“, azaz császári-magyar elnevezés illik, mert a császári sereg ezredei túlnyomó részben németbirodalmi és osztrák tartománybeli eredetűek voltak, nem is szólva a dán vagy lengyel ezredekről, amelyek sok csatában döntő szerepet játszottak.

Mindezekre a jóhiszemű vagy tudatos túlzásokra, tévedésekre, ferdítésekre Rákóczi nagyságának nincs szüksége. Ha belemélyedünk életfolyamának alapos megismerésébe (sokezerre menő levele, emlékiratai, egyéb feljegyzései, levelezőkönyvei erre bőszes alkalmat nyújtanak), akkor egészen más képet nyerünk a fejedelemről és tevékenységéről. Az újabb történetkutatás érdeme az, hogy Rákóczi korának mai történetírói már nem elfogultak a fejedelem mellett és írásaikból mégis nagyot nő képe, jelentősége és tiszteletre igazán méltó egyénisége. Ma már helyes színekben ismerjük Rákóczi hadvezért képét, a szatmári béke körüli szerepét, szomorú bujdosásának minden részletét, a francia és orosz külpolitika útvesztőiben való kálváriajárását s ami egész működését sokban magyarázza, —¹ egész lelkiségét. Megismertük Rákóczit az embert, minden államférfiúi, hadvezéri és emberi erényével és gyarlóságával. E részletképek összetevéséből csak azt láthatjuk, hogy Rákóczi puritán önzetlenségével, a hazaszeretetről s felelősségérzetről alkotott emelkedett felfogásával messze kimagaslott az akkori rendi társadalom szertehúzd s privátumaikat sokszor a nemzet érdeke elébe helyező főurak sorából. Ezért szerette és tisztelte Rákóczi személyét a szavára hallgató nemzet összesége,

ezért volt neve varázserejű ige, melynek hallatára hadba szállt főúr, köznemes, városi polgár, jobbágy egyaránt.

Az Andrássy nemzetség krasznahorkai ősi várának egyik Rákóczi-szobájában láttam egy egykorú, szimbolikus képet. Az ország minden társadalmi állású, különféle rangú emberei állnak egy sorban, a sor közepén egy paraszt. Egyik vállára a fejedelem, a másikra egy főpap helyezi oltalmazó kezét. Feje felett az írás: „Viribus Unitis. Conserve Pátriám, Conserve Me Ipsum.“ A kép ismeretlen rajzolója átérezte s megértette a Rákóczi-szabadságharc lényegét. A fejedelem érdeme az, hogy nagyúri sorsát összekötve az agyonsanyargatott föld népének sorsával, a nemzeti mozgalmat s a szabadságeszmét minden rendi korláton felül emelve, országos üggyé tudta tenni.

Ebben az egész nemzetet talpraállító, átfogó és egybefoglaló hatásban kell Rákóczi valódi nagyságát keresni.

Ma halálának 200 éves fordulóján már ismerjük II. Rákóczi Ferencet. Nem a kuruc háború kócsagtollas, párduckacagányos és lelkes frázisokban bővelkedő, de tartalom nélküli romantikájában akarunk gyönyörködni, már nem a kurucvilág tárogatós tábortüzének lángjánál szítjuk hazafias lelkesedésünk szalmatüzét, hanem a külsőségek helyett a lényegét keresve, törekszünk Rákóczi lelkének megismerésére. A felületes, nagyhangú Rákóczi-kultusz átalakult a fejedelem valódi szerepének tárgyilagos méltatásává, ami személyének tiszteletét a nemzet kegyelete számára az eddiginél sokkal magasabbra és mindenekfelett szilárdabb alapokra helyezi.

Mányoky Ádám remek portréjának külső pompája mögött a mai nemzedék már fel is fedezte a fejedelem belső lelkialkatát. Nem arannyal dúsan hímzett zöld bársony dolmányát látjuk csupán azon, hanem férfias arcvonásaiból, átható tekintetéből kiáradó lelki nagyságát.

A mai nemzedék Rákóczi Ference már nemcsak pompás, romantikus kép, amely hevít, lelkesít, — hanem húsból, vérből való történelmi alak, intő, buzdító, hibáinkra figyelmeztető tanulságos példa s ezért örök magyar érték.

MARKÓ ÁRPÁD